

O metaforze synestezyjnej w tekstach dzieci

Dziecko poznaje świat przez działanie i bezpośrednie doświadczenie. Istotną rolę w dziecięcym poznawaniu pełnią zmysły, które uczestniczą w „oswajaniu” rzeczywistości. „Ciekawość i naturalna skłonność do autodydaktyzmu skłania je [dzieci – B.N.-Sz.] do odbierania świata wszystkimi zmysłami równocześnie i dopiero zachowania przyjęte w naszym kręgu kulturowym preferują poznanie wzrokowe przed słuchowym i dotykowym, pozostawiając w tyle węchowe i smakowe”¹.

Jednocześnie badania nad metaforą synestezyjną w języku ogólnym pokazują, że wykładniki wrażeń zmysłowych odbijają w języku nieco inny układ. Mechanizm synestezji – subiektywnego odczuwania wrażeń pochodzących od innego zmysłu niż ten, który otrzymał bodziec zewnętrzny, stanowi motywację wielu zjawisk z zakresu językowego². W sensie psychologicznym synestezja dotyczy pewnych odmienności w pracy mózgu i wynikających z nich różnic w odbieraniu bodźców. U osób, u których występuje, konkretny bodziec zawsze wywołuje te same wrażenia zmysłowe³.

¹ G. Habrajska: *Rola koloru przy kreowaniu dziecięcego świata w utworach księdza Jana Twardowskiego*. W: *Kreowanie świata w tekstach*. Red. A.M. Lewicki, R. Tokarski. Lublin 1995, s. 144.

² Termin „synestezja” pochodzi z języka greckiego (*synáisthesis*: prefiks *syn-* ‘współ’ i rzeczownik *aisthesis* ‘czucie’, ‘postrzeganie’) i znaczeniowo odpowiada polskiemu rzeczownikowi „współodczuwanie”, „współpostrzeganie”.

³ Badania wśród synestetów pokazały, że u żadnego bodźce dźwiękowe nie powodowały doznań słuchowych, należą one za to do bodźców zwykle wywołujących synestezję (R.E. Cytowic: *The Man who Tastes Shapes*. New York 1993). Najczęściej sekundarnym doznaniem jest u nich wrażenie wzrokowe, choć należy stwierdzić, że u niektórych występuje też synestezja złożona. Za synestezje złożone uważa się takie, w których jakimś jednemu wrażeniu lub ciągowi

W języku możemy mówić o dość powszechnym łączeniu wrażeń zmysłowych. W mowie potocznej, a przede wszystkim w poezji, synestezja przejawia się w zmetaforyzowanych wyrażeniach, w których pewne doznania są przedstawiane w kategoriach właściwych innym zmysłom. Mówimy, że mróz jest „ostry”, kolor różowy czy pomarańczowy – „krzyczący”, a smak sera – „łagodny” (por. ang. *soft music, harsh sound, loud colours, sweet smells*). Transpozycja wrażeń powstaje w wyniku dołączania się sekundarnych doznań sensorycznych do bodźców prymarnych. Spróbujmy określić, jaki jest układ tych doznań w języku osób dorosłych. Udowodniono, że transpozycja wrażeń następuje od słabiej do wyraźniej wyodrębnionych zmysłów, a wykładniki doznań przechodzą od wyodrębnionych na nienazwane w języku. Najlepiej wyodrębnione są doznania wzrokowe, dotykowe i słuchowe, słabszymi są zapach i smak⁴. Sfera wrażeń psychicznych wyodrębnia się w języku najpóźniej – na bazie postrzeżeń zmysłowych. Synestezje pokazują więc, jak czynniki psychologiczne (biologiczne) i kulturowe (odwoływanie się do codziennych obserwacji i interpretacji świata) wpływają na język. Wynikają one z naturalnego wyposażenia człowieka⁵.

Badania dowodzą, że wykładniki językowe doznań dotykowych stanowią najliczniejszą grupę określeń dla różnych bodźców⁶. Obfitość synestezji z wykładnikami doznań dotykowych odzwierciedla jedynie bogactwo odczuć dotykowych, ukazuje rolę tego zmysłu w procesie postrzegania i poznawania rzeczywistości. Rola dotyku wynika z jego złożoności: składa się on aż z pięciu różnych wrażeń: ucisku, bólu, temperatury (gorąca, zimna) i dotyku właściwego (w tym odczucia napięcia mięśni). W przeciwieństwie do innych zmysłów dotyk nie ma żadnego specjalnego narządu, lecz tysiące receptorów rozmieszczonych w skórze i odbierających bogactwo bodźców.

Słuch i wzrok są zmysłami odbierającymi dobrze wyodrębnione bodźce. Po stronie doznań odpowiadają im synopsje – przypadki barwnego słyszenia, najczęstsze u synestetów, w języku są typowe dla terminologii muzycznej, np.: *światło dźwięku, koloryt, rysunek dźwięków, barwa instrumentalna, blade brzmienie*. Dźwięki bowiem należą do tej kategorii, która nie ma

wrażeń zmysłowych towarzyszy szereg po sobie następujących wrażeń z innej sfery. Podstawą takiego wyróżnienia są synestezje proste, w których łączą się ze sobą pojedyncze, podstawowe wrażenia zmysłowe i ich określenia (np. *cieple tony*). W rankingu doznań sekundarnych u synestetów kolejne miejsce zajmuje dotyk, choć jest czterokrotnie rzadszym doznaniem niż obraz. Ranking doznań u synestetów jest następujący: wzrok, dotyk, zapach, smak, słuch – kolejność malejąca (Idem: *Synaesthesia: a Union of the Senses*. New York 1989).

⁴ S. Ullmann: *Language and Style*. Oxford 1964. Szerzej na temat synestezji jako odzwierciedlenia procesów poznawczych w języku pisze w swej książce A. Skudrzykówna: *Czy zmierzchn kultury pisma? O synestezji i analfabetyzmie funkcjonalnym*. Katowice 2005.

⁵ A. Nagórko: *Problem konotacji semantycznych w opisie przymiotników*. W: *Konotacja*. Red. J. Bartmiński. Lublin 1988.

⁶ S. Ullmann: *Language...*

własnych określeń jakościowych⁷. Dźwięki są określane przez przymiotniki prymarnie odnoszące się do doznań wzrokowych (*wysoki, niski, jasny, ciemny głos*) i smakowych.

W dziedzinie doznań wzrokowych na plan pierwszy wysuwają się jakości takie, jak kolory, światło, kształty. Język zawiera liczne przykłady przypisywania wykładników tych doznań pojęciom abstrakcyjnym i metafizycznym, uczuciom, np.: *ciemna siła, brudna, naga prawda*. Uczucia mają kolor, wygląd, rozmiar i kształt (ale też smak, brzmienie i temperaturę). Według badaczy doznania wzrokowe stanowią drugą co do znaczenia grupę wykładników językowych służących określaniu bodźców z innych dziedzin⁸.

Obserwacje prowadzone w różnych językach pokazują, że brak w nich pierwotnych określeń konceptualizacji woni⁹. Określenia doznań węchowych pochodzą z innych sfer zmysłów, najczęściej smakowych, np.: *gorzki, ostry, słodki, słony*. To językowe potwierdzenie łączności owych dwóch zmysłów lub tego, że łącznie umożliwiają one rozpoznawanie większej różnorodności smaków. Może także potwierdzenie faktu, iż pomimo rozpoznawania przez człowieka tysiąca woni, jesteśmy na nie słabo wrażliwi (w porównaniu z innymi ssakami), same zaś zapachy są jakościami słabo wyodrębnionymi. Smak reaguje na pięć dobrze wyodrębnionych bodźców: gorzki, kwaśny, słony, słodki i odkryty niedawno umami. A więc ponownie znaczenie synestezji w języku wiąże się z biologicznym i poznawczym wyposażeniem człowieka.

Synestezje w języku obecne są tam, gdzie brakuje prymarnych wykładników danych doznań, a ich występowanie zależy od zdolności percepcyjnych człowieka. Tak jest z wykładnikami doznań zapachowych i dźwiękowych. Ich transpozycja na określone doznania wzrokowe i dotykowe czy smakowe też znajduje uzasadnienie w możliwościach percepcyjnych: wzrok umożliwia rozpoznanie obrazów nawet z daleka, pole poznawcze jest stosunkowo szerokie, dotyk z kolei odbiera tysiące receptorów, a smak reaguje na dobrze wyodrębnione bodźce.

Kamila Terminińska twierdzi, że „synestezja jest tylko ubogą krewną metafory”, można jednak dodać, że zmetaforyzowane wyrażenia synestezyjne są reprezentowane w literaturze tak bogato, że stają się środkiem wyróżniającym sposób opisywania świata¹⁰. Wyrażenia takie, jak: *dotyk ciszy, błękitna nuta, gęsta ciemność*, to tylko najprostsze przykłady. Konceptualizacje smakowo-

⁷ A. Nagórko: *Problem konotacji...*; S.A. Day: *Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors*. Lafayette 1996.

⁸ S. Day: *Synaesthesia...*

⁹ J. Judycka: *Synestezja w rozwoju znaczeniowym wyrazów*. „Prace Filologiczne” 1963, T. 18, cz. 1; A. Nagórko: *Problem konotacji...*; C. Classen: *Worlds of Sense*. London–New York 1993.

¹⁰ K. Terminińska: *Sensualizm w prozie Jarosława Iwaszkiewicza. Hermeneutyka i składnia*. Katowice 1988; Eadem: *Metafora synestezyjna*. „Poradnik Językowy” 1992, z. 3.

-dźwiękowo-wzrokowe, wzrokowo-zapachowo-smakowe, wzrokowo-dotykowe albo dotykowo-optyczne znajdują niebanalny wyraz w obrazach poetyckich. Jednak przy całej niezwykłości ujęć bazują na nawykach percepcyjnych i językowych, np.:

Panie, który mnie ciszą poisz i karmisz błękitem... (Liebert);

Noc jak bas.

Księżyc wysoko jak sopran. (Gałczyński);

zapach cierpki czerwienią prześciga rubiny (Gałczyński);

zimne światło skurczone do listka

ostatniego na brzozie

odleciało bladożółte we mgłę (Przyboś);

Jabłka świecą na drzewach jak węgle w popiele (Gałczyński).

Twórcze teksty dostarczają nam także wielu przykładów oryginalnych ujęć obrazowych odwołujących się do percepcji zmysłowej. Pisały je dzieci w wieku od 7 do 12 lat¹¹. Interesujące będzie sprawdzenie układu transpozycji wrażeń w tych tekstach.

Podczas analizy skorzystałam z metody Seana Daya¹², polegającej na wyekscerpowaniu z tekstu metafor synestezyjnych i określeniu kierunku transpozycji wrażeń (np. węch → smak). Wszystkie transpozycje zsumowano w postaci tabeli. Różnica między wykładnikami synestezyjnymi i bodźcami prymarnymi daje rangę wykładników językowych doznań: pokazuje, które wrażenia są najczęściej transponowane na inne, a które pełnią najczęściej funkcję określających odmienne doznania. Analizie poddano prawie 500 wierszy (464 teksty), a brano pod uwagę synestezję w sensie szerszym (także doznania psychiczne, pozazmysłowe)¹³. W tekstach znaleziono 212 przykładów synestezji. Oto niektóre z nich:

wysokie niebo; srebrzyste marzenia; me szczęście / jest zielonego koloru; biała miłość / w nocy gwiazdzistej / wzlatywała jak puch; melodia popłynie wprost do twego ucha; wśród gałązek choinkowych / mieszka radość i marzenia; na gałązkach choinkowych / rozsypane kolęd nutki; jasność naszych serc / rozświetliła / tę noc; serca gorące; ciepły uśmiech; śnieżna broda; kamienne niebo; wiatr kolędę niesie; zaszumi strużką / szklano-drżącą / barszczu kropelka; czerwony – taki gorący kolor; poczujesz, jak się kruszy kamień zła; smutek jest jak ogień, / jak brzytwa, / jak rana; świeczki / złotym blaskiem przestrzeń opiewające; marzenia się roztrzaskały; obietnica to puste słowa; wieczór jest cichy, / pelen słodczy.

¹¹ Zob. szerszy opis bazy materiałowej (tekstów dzieci): B. Niesporek-Szamburska: *Językowy obraz pór roku i tradycji kulturowych w twórczości dzieci*. Katowice 2004.

¹² S.A. Day: *Synaesthesia...*

¹³ Tu postąpiłam inaczej niż S. Day i inni badacze synestezji, którzy biorą pod uwagę tylko doznania zmysłowe. S. Day wydziela też zmysł temperatury spośród wrażeń dotykowych (ibidem).

Dokładna analiza metafor synestezyjnych z tekstów dzieci także ukazuje dominację wykładników doznań dotykowych i wzrokowych (por. tabelę 1. i 2.):

- **prymarne bodźce wzrokowe (kolor, jasność, rozmiar, kształt)** – doznania dotykowe: *już na choince blaski świec się ścielą; noc głęboka; kamienne niebo; ciężkie chmury; taki gorący kolor; pocałunek gwiazd; niech ten kolor we mnie rośnie*; doznania akustyczne: *świeczki / złotym blaskiem przestrzeń opiewające*; doznania psychiczne: *sosna radosna; słońce, które świeci radośnie; prezenty serdeczne; wesole iskiarki; nieśmiała uliczka*;
- **prymarne bodźce dźwiękowe** – doznania dotykowe: *wiatr kołędę niesie*; doznania wzrokowe: *popłynęła w świat kołędą; melodia popłynie wprost do twego ucha; na gałązkach choinkowych / rozsypane kołęd nutki*; doznania smakowe: *wieczór jest cichy / pelen słodczy*;
- **prymarne bodźce zapachowe** – doznania smakowe: *kwiatki słodko pachnące; święta pachnące, że ślinka leci; swym aromatem wszystkich nakłania / do próbowania i smakowania*;
- **prymarne bodźce dotykowe** – doznania psychiczne: *wesoły deszcz*;
- **prymarne doznania psychiczne** – doznania wszystkich zmysłów: *srebrzyste marzenia; me szczęście jest / zielonego koloru; smutek ma szarą wyobraźnię; wśród gałązek choinkowych / mieszka radość i marzenia; jasność naszych serc / rozświetliła tę noc; marzenia roztrzaskały się; obietnice to puste słowa; zawołam wiatr, / by rozpalil serca; serca gorące; ciepły dotyk; moja babcia / – rozżarzona miłością i ciepłem*.

Ilościowe zestawienie synestezji z tekstów wierszy przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Synestezja w tekstach dzieci

Doznania (bodźce prymarne)	Synestezje przedstawiane w języku w kategoriach doznań (wykładniki prymarne)						Razem
	słuchowych	wzrokowych	zapachowych	smakowych	dotykowych	psychicznych	
Słuchowe	×	12	0	3	15	3	33
Wzrokowe	6	×	0	0	30	9	45
Zapachowe	0	0	×	6	3	0	9
Smakowe	0	0	0	×	0	0	0
Dotykowe	0	0	0	3	×	6	9
Psychiczne	18	52	0	6	40	×	116
Razem	24	64	0	18	88	18	212

Tabela 1. pokazuje, że wśród metafor synestezyjnych występujących w tekstach dzieci, najwięcej jest transpozycji doznań psychicznych na wzrokowe (24,6%), a nieco mniej – doznań psychicznych transponowanych na do-

tykowe (18,7%) i wzrokowych – na dotykowe (14,1%). Inne synestezje są mniej liczne. Jesteśmy przekonani o dominacji percepcji wzrokowej w naszej kulturze¹⁴. Nieco inaczej rysuje się układ doznań zmysłowych w metaforze synestezyjnej. Na właściwą rangę językowych określeń doznań zmysłowych wskazuje różnica pomiędzy liczbą prymarnych wykładników wrażeń określonego zmysłu a liczbą bodźców uznawanych za prymarne. Rangę tę ukazuje tabela 2.

Tabela 2

**Ranga transpozycji wrażeń w wierszach dzieci
(w kolejności malejącej)**

Doznania (bodźce prymarne)	Wykładniki prymarne – prymarne bodźce	Ranga
Dotykowe	88 – 9	79
Wzrokowe	64 – 45	19
Smakowe	18 – 0	18
Akustyczne	24 – 33	–9
Zapachowe	0 – 9	–9
Psychiczne	24 – 116	–92

Językowa transpozycja doznań sensualnych układa się w tekstach dzieci następująco:

doznania psychiczne → zapach → słuch → smak → wzrok → dotyk

Widać uprzywilejowaną pozycję językowych wykładników doznań dotykowych w określaniu różnych wrażeń. Podobne miejsce zajmują one w układach z języka ogólnego (por. układ językowych wykładników doznań zmysłowych w języku polskim: doznania psychiczne, zapach, słuch, smak, wzrok, dotyk). To potwierdza związek synestezji (metafor synestezyjnych) nie tylko z kulturowymi asocjacjami, ale też z biologicznym i poznawczym wyposażeniem człowieka. Przekonują o tym wyniki porównania synestezji z tekstów dzieci w znaczeniu węższym (bez określeń doznań psychicznych) z istniejącymi badaniami w innych językach¹⁵, ukazujące identyczny układ i takie same rangi (por. tabelę 3. i 4.).

Układ zmysłów w obu wypadkach rysuje się następująco:

- językowa transpozycja doznań sensualnych w tekstach dzieci (bez określeń doznań psychicznych): słuch → wzrok → zapach → smak → dotyk;
- układ językowych wykładników doznań zmysłowych w języku angielskim: słuch → wzrok → zapach → smak → dotyk¹⁶.

¹⁴ K. Termińska: *Sensualizm...*; G. Habrajska: *Rola koloru...*

¹⁵ C. Classen: *Worlds of Sense...*; S.A. Day: *Synaesthesia...*

¹⁶ C. Classen: *Worlds of Sense...*

Synestezja (w węższym znaczeniu) w tekstach dzieci

Doznania (bodźce prymarne)	Synestezje przedstawiane w kategoriach doznań (wykładniki prymarne)					Razem
	akustycznych	wzrokowych	zapachowych	smakowych	dotykowych	
Akustyczne	×	12	0	3	15	30
Wzrokowe	6	×	0	0	30	36
Zapachowe	0	0	×	6	3	9
Smakowe	0	0	0	×	0	0
Dotykowe	0	0	0	3	×	3
Razem	6	12	0	12	48	78

Tabela 4

Ranga transpozycji wrażeń (w węższym znaczeniu)
w tekstach dzieci

Doznania (bodźce prymarne)	Wykładniki prymarne – bodźce prymarne	Ranking
Dotykowe	48 – 3	45
Smakowe	12 – 0	12
Zapachowe	0 – 9	–9
Wzrokowe	12 – 36	–24
Akustyczne	6 – 30	–24

Znaczenie metafor synestezyjnych, tak jak pozostałych metafor, jest generowane przez proces semantyczny i kształtowane przez czas i elementy kulturowe, co potwierdzają badania lingwistyczne¹⁷. Włączenie elementów psycholingwistyki (związanych z procesem poznawczym) do poszukiwań odkrywa nowe możliwości badania językowych transpozycji doznań. Badania nad synestezją w języku dzieci pokazują, że związki w transpozycji wrażeń mają podobną pozycję, niezależnie od wieku mówiącego (także w różnych językach). Potwierdzają także dominację językowych wykładników doznań dotykowych przy określaniu innych wrażeń, zwłaszcza doznań psychicznych (które stanowią najliczniejsze impulsy dla synestezji w szerszym znaczeniu).

Uogólniając – metafory synestezyjne, także te z tekstów dzieci, uzupełniają logiczną lukę w procesie poznawania otaczającego świata. Są też konsekwencją ludzkiej biologii jako całości. Zastosowane w tekstach – dostarczają bogatych doznań poznawczo-emocjonalnych¹⁸.

¹⁷ J. Judycka: *Synestezja...*; S. Ullmann: *Language...*

¹⁸ Badania nad synestezją w języku otwierają też nowe możliwości dla sfery edukacyjnej: wyniki tych badań są wykorzystywane w kształceniu pamięci. Metafora synestezyjna, zwłaszcza ta odnosząca się do doznań dotykowych, może być wykorzystywana w edukowaniu osób z dysfunkcją wzroku (J.F. Wilson: *Adjustments to Blindness*. „The British Journal of Psychology. General Section” 1948, vol. 38).

Бернадета Неспорек-Шамбурска

К ВОПРОСУ О СИНЕСТЕТИЧЕСКОЙ МЕТАФОРЕ В ТЕКСТАХ ДЕТЕЙ

Резюме

Статья относится к кругу нейропсихологических и лингвистических исследований синестезии. Автор опирается на предположение, что существенную роль в детском познании играют чувства, которые участвуют в «освоении» действительности. Такие нейрокогнитивные исследования синестезии показывают, что, кроме культуры, значительное влияние на язык оказывает биология человека (его познавательные возможности).

Автор, ссылаясь на существующие работы на тему синестезии, проводит исследования на материале творческих текстов польских детей в возрасте с 7-и до 10-и лет, из которых было выписано более 200 синестетических метафор. Выводы исследований отвечают на вопрос о системе рейтинга чувств, выраженных в синестетической метафоре детей и о влиянии аспекта развития на эту метафору.

Bernadeta Niesporek-Szamburska

ON SYNAESTHETIC METAPHORS IN CHILDREN'S TEXTS

Summary

This article is a neuropsychological and linguistic study of synaesthesia. It is based on the assumption that senses – which help children “get acquainted” with reality – are very important for children's cognition. Also neuro-cognitive research on synaesthesia indicates that the language is heavily influenced, apart from culture, also by biology (human cognitive apparatus).

The author, referring to existing studies of synaesthesia, examines a body of texts created by Polish children, aged 7 to 10, which comprise more than 200 synaesthetic metaphors. This study gives answers to the questions concerning the ranking system of senses expressed by children's synaesthetic metaphors and the impact of the developmental aspect on the metaphor.